

DALMATICUM MARE

Godine 1969. svečano je proslavljena devetstota obljetnica izdavanja poznate darovnice kralja Petra Krešimira u Ninu, kojom poklanja samostanu sv. Krševana u Zadru otok Maun kod Paga. U tom dokumentu kralj izričito navodi da se spomenuti otok nalazi u njegovu Dalmatinskom moru: *in nostro Dalmatico mari*.¹ Proslava je obavljena na visokom nivou i, kako je razumljivo, bio joj je dat velik publicitet. Još u toku priprema za proslavu pojavile su se neke dileme i nedoumice o stvarnom sadržaju obljetnice. Tako je S. Gunjača svojim prilogom u »Slobodnoj Dalmaciji«, naglašeno polemičkim akcentima, postavio pitanje: što se zapravo slavi, što je to i čije je ono Dalmatinsko more.² Naslov članka uzeo je iz dokumenta, ali (vjerujemo nehotice, jer se poslije ispravio³) u preinačenu poretku riječi: *mare nostrum Dalmaticum*. Očito je da nije isto *nostrum Dalmaticum mare* i *mare nostrum Dalmaticum*; poredak riječi ovdje iskazuje ne samo drugačiju sintaktičku konstrukciju nego i drugačiju smislenu vrijednost sintagme. Njegov je glas postigao učinak, pa je iz sintagme koju je Gunjača uzeo kao naslov svog novinskog članka »iskopčan« posljednji element kompozicije (*Dalmatico*) i službeni naslov proslave je ostao samo *mare nostrum*. Isti autor onda poslije predbacuje onima koji su onc *Dalmatico* »iščupali« iz izvorne sintagme *nostrum Dalmaticum mare*

¹ Kritički obrađen tekst isprave v. u F. Rački, *Documenta historica Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, str. 72. d: detaljnu analizu s iscrpnim aparatom upor. u: V. Novak, *Mare nostrum Dalmaticum*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XVI—XVII, str. 414. d.

² Ne »mare nostrum« nego »mare nostrum Dalmaticum«, *Slobodna Dalmacija*, 12. X. 1968.

³ Što je »mare Dalmaticum« a što »mare nostrum Dalmaticum« i odatle »mare nostrum«, u: *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, II, Zagreb 1973, str. 433.

(u abl.).⁴ Međutim, ono je u stvari iščupano iz sintagme koju je Gunjača konstruirao i uzeo kao naslov svom spomenutom članku. Jer da je ono *Dalmatico* izostavljeno iz izričaja što ga donosi darovnica, ostalo bi *nostrum mare* (odn. abl. *nostro mari*). A službeni naslov proslave, pošto je izostavljeno vlastito ime mora, glasio je *mare nostrum*. I opet je jasno da nije isto *nostrum mare* i *mare nostrum*.⁵ Neki vladar, narod ili država može za određeno more kazati da je ono njegovo marenostrium kada posjeduje neosporni dominij nad čitavim prostranstvom tog mora. A zna se da je Jadransko more samo dvaput u svojoj višemilenijskoj prošlosti bilo uistinu marenostrium: u ranijoj protohistoriji balkansko-ilirsko, u antici rimsko.

Ilirska talasokracija, koja se kao i sve talasokracije u drevnom Mediteranu očitovala i piraterijom, bila je ustanovljena odmah nakon smirivanja dugotrajnih i uzastopnih gibanja u vrijeme tzv. Egejskih seoba krajem brončanog doba. O toj dominaciji antički izvori donose brojne podatke koje ovdje nije potrebno navoditi.⁶ Za nas je važno ime mora. Kako je duhovito i točno opazio i iskazao u naslovu poglavlja svog djela F. Kluverije, pisac povijesti Italije (16.—17. st.), mora koja okružuju Italiju dobivala su nazive prema regijama koje leže na tim morima: *De mari quod Italiam circumluit et de variis, prout varias regiones alluit, eius adpellationibus* (»O imenu mora koje okružuje Italiju i o njegovim različitim imenima, jer se pruža uz različite regije«).⁷ U vrijeme balkansko-ilirske (pretežno liburnske) dominacije na Jadranskom moru ono je uistinu bilo ilirsko, odnosno liburnsko more. Malo je vjerojatno da se ono tada tako i zvalo. Ono je zacijelo već u ranijoj

⁴ S. Gunjača, sp. dj., str. 433. V. Novak (sp. dj., str. 415) uzeo je isti (neadvekatan) naslov »mare nostrum Dalmaticum«, kojega se Gunjača, vidjeli smo, odrekao.

⁵ Općenito o tome M. Suić, *Marenostrium na Mediteranu*, Pogledi, 2, Split 1979, str. 127. d. Ovdje je važno obratiti pažnju na poredak riječi u sintagmi. U lat. jeziku (pa i u romanskim) normalno je da pridjev dolazi iza imenice. Ako tako nije, onda postoji za to razlog. Npr. naziv Magna Graecia (umjesto G. M.) nastao je naslanjanjem na grčko *hē Megálē Hēllas*. U našoj ispravi normalan bi bio poredak *m(are) n(ostrum) D(almaticum)*. No u ovoj ispravi poredaj riječi sračunat je na izazov posebna afektivnog učinka; poredaj riječi *n+D+m* u skladu je sa svečanim (V. Brunelli »pomposo«, N. Klaić »bombastičan«) stilom i auličkim izražavanjem. Da nije toga sintagma bi mogla imati više varijanti: uz *n+D+m* i spomenutu *m+n+D*; bez vlastita imena mora *m+n* ili *n+m*; bez posvojne zamjenice *m+D* ili *D+m*. Očito je da svaka od ovih varijanti posjeduje određen intenzitet i određen stupanj afektivnosti. Ovdje, s obzirom na ono što je rečeno, i o čemu će još biti govora, sintagmu valja raščlaniti na dva elementa: *n+(D+m)*, gdje se prvi član izdvaja kao osobit stilističkoafektivni činilac.

⁶ Potpunije o tom pitanju, s izvornom građom, M. Suić, Zadar u starom vijeku, Zadar 1981, str. 87. d. (mare nostrum Liburnicum). O gusarstvu općenito: H. A. Ormerod, *Piracy in the Ancient World*, Chicago 1924; na Jadranu: E. Ziebarth, *Beitrage zur Geschichte des Seeraubes und Seehandels in altem Griechenland*, Hamburg 1929.

⁷ *Italia antiqua*, Lugduni Batavorum, Elseviri 1624, IV 17, str. 1838.

protohistoriji imalo svoje ime što su mu ga nadjeli Grci, a kakvo su i da li su stanovnici istočne jadranske obale uopće imali bilo kakvo vlastito ime za ovo more ostaje nepoznatim. Vjerojatno ga nisu imali, kao što ga nisu imali ni naši primorci, otočani, mornari i ribari, za koje je otvoreno (»debelo«) more bio jednostavno »kulaf«.⁸ No ipak valja spomenuti, da su kasniji pisci, kad govore o drevnoj prošlosti Jadrana, poznavajući stvarne odnose snaga na njemu, smatrali to more ilirskim. U tom smislu može se tumačiti i jedan stih iz djela helenističkog pjesnika Kalimaha (3. st. prije n. e.) gdje govori u Kolhidanima (Argonautima) i Harmoniji. Tu on spominje »Iliričko more« (u gen. Ἰλλυρικὸν πόνρον).⁹ Jasnije je takvo shvaćanje izrazio Vergilije u svojoj Eneidi poznatim stihovima, u kojima priča o putovanju trojanskog junaka Antenora, osnivača Padove, duž Jadrana do izvora rijeke Timava:¹⁰

*Antenor potuit mediis elapsus Ahivis
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
Regna Liburnorum et fontem superare Timavi . . .*

Tu je Jadransko more liburnski dominij (*regna Liburnorum*), a obalu uz koju se plovi čine »ilirički zaljevi« (*Illyrici sinus*). Tako su razmišljali i drugi, pa i spomenuti Kluverije: . . . *ab adcolis gentibus acceperunt olim vocabula sic ab Illyrico, communi regionis vocabulo dicebatur Illyricum*¹¹ (. . . »dobiše ime nekada po narodima koji su tu nastavali; tako se nazvalo i iliričko, po Iliriku — općem nazivu za pokrajinu«). Bilo bi važno kad bi se moglo utvrditi ne naslanja li se možda autor ovog stavka na kakav stariji (antički?) izvor. U svakom slučaju naziv je opravdan, upravo kao i naziv Tirensko more (*Tyrrhenum mare*), koji nas također vodi u daleku prošlost Italije kad su Tireni (Τυρρῆνοί, grčko ime za Etrušćane) držali gospodstvo nad Zapadnim (»Donjim«) morem i gusarili po njemu, pa su ga Grci po njima i nazvali. Ime mora ostalo je i poslije kad su Etrušćani izgubili dominaciju, pa onda i slobodu i došli pod rimsku vlast te bili romanizirani, sve do današnjih dana.

Rimljani su drugo, istočno, zvali »Gornjim morem«, koje se rjeđe susreće u izvorima. Važno je podcrtati da je ovo *mare Superum* jedini rimski naziv za čitavo prostranstvo Jadranskog mora, a načinjen je, kao i naziv »Donjeg mora«, na temelju geografskog odnosa Italije prema tom moru. Ostali se nazivi oslanjaju na istočnu

⁸ P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, I, Zagreb 1950, str. 21, bilj. 9, str. 93, bilj. 3. Usporedi i Akademijin rječnik V, str. 268. s. v.

⁹ Iz djela s naslovom Počeci (*Aitia*), u Strab. I 2, 39. Uspor. R. Katičić, Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH V, 1970, str. 107. d.

¹⁰ Aen. I 242—246. Uspor. i Iust. 20 1, 9: *Adria quoque Illyrico mari proxima, quae et Adriatico mari nomen dedit.*

¹¹ Sp. dj. IV 17. V. i Pompej Trog, XXV 4, 1—2: *Illyricos sinus.*

obalu. U tome se također očituje prednost istočne jadranske obale za plovidbu i dominaciju, o čemu postoje svjedočanstva u antičkoj literarnoj tradiciji od legendarno-mitskih do rimskih vremena.¹²

Valja opaziti da niti jedan drugi bazen Mediterana nije imao toliko imena kao Jadran, ne računajući imena »malih mora« kojih je bilo uz jednu i uz drugu obalu. Pored već spomenutih naziva *mare Illyricum* (očito nastalog iz daleke retrospekcije) i rimskog *mare Superum*, oba relativno kasna postanja, Jadran je imao u starini još tri imena: zvao se »Jonskim« (Ἰόνιος κόλπος), »Adri-jatičkim« (grčki Ἀδριατικός) i napokon »Dalmatičkim« (*Dalmaticum*), kao u našoj darovnici kralja Krešimira.

Izvorište naziva »Jonsko more«, koliko se može utvrditi najstarijeg što su ga Grci nadjenuli ovom moru, nije posve jasno. U kasnijih pisaca ono je dobilo svog eponima. Po Teopompu je to bio Jonije iz Isse (Visa), rodom Ilir, koji je vladao tim krajevima.¹³ Na nepoznatog antičkog autora oslanja se leksikograf Stjepan Bizantinac¹⁴ iz 6. st. n. e. kad navodi, poslije Jonija Ilira, još jednog mogućeg eponima Jonskog mora — Iona iz Italije, da bi odmah zatim citirao i »Okovanog Prometeja«, po kome bi začetnik imena bila Iona, mitska *Io*. Sigurno je da ove atribucije nisu slučajne: jedna (Iona) potječe zacijelo iz kuta promatranja Grka iz Helade, Eshila, druga (Jonije) Grka s istočne, a treća (Ion) Grka sa zapadne jadranske obale.

Jadransko more Grci su zvali i *Adrias* (Ἀδριατικός), po gradu Adriji uz ušće rijeke Pada. Spočetka se tako zvao samo krajnji zaljev u sjevernom dijelu Jadrana,¹⁵ a zatim se postupno, od vremena osnivanja grčkih kolonija na našim otocima Visu i Hvaru, širio prema jugoistoku i tako potiskivao stariji naziv mora. Već za anonimnog autora *Peripla* iz sredine 4. st. prije n. e. (tzv. Pseudo Skilaka) Jonsko i Jadransko more su jedno te isto,¹⁶ a do

¹² Svjedočanstva o toj prednosti donose grčki i rimski pisci, posebno Strab. VII 5, 10 i Livije X 2, 4 (*importuosa litora Italiae*), Plinije i dr. Uspor. L. Braccesi, *Grecita adriatica*², Bologna 1977, str. 78. d.

¹³ Uspor. D. Rendić-Miočević, *Ionios to genos Illyrios* i novci grčko-ilirskih kovnica na Jadranu, *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb 1970, str. 347. d., gdje su navedeni i ostali izvori. Oni se podudaraju u kazivanju da je Jonije bio Ilir.

¹⁴ St. Byz. *Ethnika*, izd. A. Meineke, Berlin 1849., str. 333. Od mitske *Iò* (ἀπὸ *Ious*) Schol. Pind. *Pyth.* III 120. O Eshilu, Ateni i Jadranu u 5. st. uspor. L. Braccesi, sp. dj., str. 168. d. Genetičku povezanost imena dvaju mora, Jonskog i Adrijskog, donosi Tzetze, po kome je Jonije Ilir bio sin nekog Adrija.

¹⁵ Upor. G. Novak, Što su nazivali Jadranskim morem Herodot i Hekataios, *Izvestija na Blgarskoto istoričesko društvo*, 11—17, 1939, str. 338. d. Nas ovdje zanima samo geneza pojedinih imena za Jadran; druge povijesne potvrde v. u: Pauly - Wissowa - Kroll, *Realenzyklopadie der klassischen Altertumswissenschaft*, s. v. *Adria* i s. v. *Ionius*.

¹⁶ M. Suić, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu *Periplu*, *Rad JAZU* 306, 1955, str. 146.

tog zaključka dolazi proučavanjem antičkih izvora i Stjepan Bizantinac kad piše da se »Jonijski kolpos prozvaao i Adrijas« (ἐκαλείτο δὲ καὶ Ἀδριας ὁ Ἰόνιος κόλπος.¹⁷) *Adriaticum mare* u latinskom jeziku nije nastalo izravno od imena grada Adrije (toponima) nego od pridjeva (etnika) izvedenog od imena mjesta: Adriat (Ἀδριατικός), što ga donosi spomenuti Stj. Bizantinac. To isto vrijedi i za »Adrijatičko more« u grčkom jeziku (Ἀδριατικὸν πέλαγος) naziv koji se rjeđe susreće u izvorima. Naš naziv Jadransko (more), relativno kasna postanja, naslanja se na drugi pridjev-etnik što ga registrira naš leksikograf: Adrijan (Ἀδριανός),¹⁸ s hrvatskom pre-jotacijom (ja-), lat. rom. sufiksom -ano i našim -ski.

Dalmaticum mare svakako je najmlađe od svih navedenih. Ono je moglo nastati tek kada je bila konačno formirana rimska provincija Ilirik, od najranijeg Carstva s nazivom *Dalmatia*. Po tome nema izravne veze s ilirskim narodom Delmata, nego s provincijom koja se protezala od rijeke Raše u Istri do rijeke Mati u današnjoj sjevernoj Albaniji. Ispravno dakle zaključuje spomenuti Kluverije: *ad Dalmatiam vocatur Dalmaticum mare* (»Dalmatičkim morem se zove ono uz Dalmaciju«).¹⁹ Taj se naziv, uz ona dva prethodna (Jonsko i Jadransko) dugo sačuvao. Spominje ga tako, npr., Toma arciđakon iz 13. st.,²⁰ navedeni Kluverije, a i naš ga je Lucius nosio u svijesti i njime se služio. To se vidi iz latinskog prijevoda jednog stavka Stjepanovih »Etnika«, s. v. *Issa*. Tu on, poslije *Isse* na o. Lezbu, spominje i naš otok Vis s istoimenim gradom. U Lučića je to prevedeno ovako: ... *est item insula cum urbe sibi cognomine Issa in Dalmatico mari, et Illyrico*.²¹ Međutim, ovdje se radi o neadekvatnu prijevodu Stjepanova grčkog teksta. On ne kaže da je *Issa* u Dalmatinskom moru nego da se nalazi »prema Dalmaciji i Iliriji« (κατὰ Δελματίαν καὶ Ἰλλυρίαν). *Dalmatico mari* je među zvjezdicama, pa je teško ustanoviti što je uzrok lošem prijevodu; možda lakuna ili koruptela. Važno je ipak podcrtati da je Lučiću kao humanisti naziv *Dalmaticum mare* posve logičan i na mjestu kad se radi o Jadranu, kao i prijašnjim piscima, pa se njime i služi.

Završavajući svoja razmišljanja o posebnom poglavlju s naslovom »Što je 'mare Dalmaticum' a što 'mare nostrum Dalmaticum' i odatle 'mare nostrum'«, u svom opsežnom djelu s temati-

¹⁷ St. Byz., sp. dj., str. 333.

¹⁸ St. Byz. sp. dj., str. 29. s. v. *Adria*.

¹⁹ Sp. dj. IV 17. Takvo shvaćanje zacijelo je postojalo i u drugih kasnijih pisaca, od Tome arciđakona do I. Lučića, misleći na Dalmatinsko more govore o dalm. obalama, zaljevima i sl.

²⁰ F. Rački, Thomas archidiaconus, *Historia Salonitana*, Zagreb 1894, str. 41 (granice Hrvatske od Držislava... *usque ad mare dalmaticum*); isti naziv str. 58. Ali upotrebljava i stariji historijski naziv, npr. str. 88. (*Adriatici sinus*).

²¹ De regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami 1668, I 6, str. 37; na istom mjestu kaže da se Ilirik proteže do Jadrana: *a meridie mari Adriatico, sive Dalmatico terminabatur*.

kom iz starije hrvatske povijesti, S. Gunjača piše: »Zamućene vode treba da odu tokom kojim su pošle, a mi se vratimo bistrim izvorima«. ²² To upravo želimo uraditi ovim kratkim prilogom, pomno i smireno, *sine ira et studio*. Time će, vjerujemo, i odgovor na pitanje koje je formulirano u naslovu netom citirana rada postati određeniji.

Rekli smo da je naziv *Dalmaticum mare* nastao već tada kad se provincija Ilirik počela nazivati Dalmacijom. Tacit nije jedini i najstariji rimski autor koji je ovo more smatrao dalmatičkim. To je prije njega izrazio pjesnik Lukan (39.—65. n. e.) u svom epu o građanskom ratu između Pompeja i Cezara (tzv. *Pharsalia*). On višekrat spominje Jadran, s nazivom *Adriacum mare*; općeprihvaćeni oblik *Adriaticum* bio mu je nepogodan za tvorbu daktilskog heksametra. Na jednom mjestu od donosi ove stihove:²³

*Mons inter geminas medius se porrigit undas
Inferi superique maris, collesque coercent
Hinc Tyrrhena vado frangentes aequora Pisae
Illinc Dalmaticis obnoxia fluxibus Ancon.*

Geminae undae (»dvojni valovi«, »dvojna mora«) između kojih se proteže gorje Italije su »Donje« i »Gornje more«. Odavde (*hinc* — misli na Italiju) Tirensko (*Tyrrhena aequora*) uz koje je grad Piza; odande (*illinc* — misli na suprotnu obalu) Dalmatičko (nom. pl. bi bio *Dalmatici fluxus* — »dalmatičke vode, struje«) uz koje leži grad Ankona (pjesnik, opet zbog metra, uzima grčki oblik *Ancon*). Ukratko: »Gornje more« isto je što i Dalmatičko more, tj. Jadran uzet u cjelini, s obje svoje obale, istočnom i zapadnom.

Dalmatičko more, kako je rečeno, spominje i rimski historičar Tacit (o. 55.—o. 120. n. e.), nekoliko decenija mlađi od Lukana. Pomalo iznenađuje da se F. Rački nije osvrnuo na podatak iz ovog izvora na mjestu gdje je za to imao povoda.²⁴ Spominje ga S. Gunjača, ali iz druge ruke, iz djela E. Schwarzenberga.²⁵ Dobro će biti, dakle, vratiti se izvoru i vidjeti što nam on pruža.

²² S. Gunjača, sp. dj., str. 435.

²³ Phars. II 399 d.

²⁴ Uz tekst Krešimirove darovnice, Documenta str. 75; u izdanju Tomine kronike, str. 41; u ekscerptu iz djela Konst. Porfirogeneta *De adm. Imp.* gdje ovaj spominje Dalm. more, iako se služio Bonskim izdanjem u kome su Bandurijevi komentari.

²⁵ S. Gunjača, sp. dj., str. 422, citira rad E. Schwarzenberga, *Il nome di Adria e dell'Adriatico nelle ricerche antiche e moderne*, Italjug II 1, 1972: »Troviamo così il Tergestinus sinus, Aquileius sinus, Polaticus sinus, Flanaticus sinus, Liburnicus sinus e Dalmaticum mare secondo Tacito«. Tu je autor dobrano zabrazdio: samo Liburnicus sinus i Dalmaticum mare služe kao imena za čitav Jadran; ostalo su »mala mora« kakva i danas postoje, a navedenima iz antike mogao je još pribrojiti Auzonsko more, Manijski zaljev, zaljev *portus Epilicus* u Tab. Peut. i dr.

U svojim Analima Tacit navodi kako je Pizon prešao preko Jadranskog mora, ostavio brodovlje kod Ankone i sustigao svoju legiju: *Piso Dalmatico mari transmisso relictisque apud Anconam navibus per Picenum ac mox Flaminiam viam adsequitur...*²⁶ Njemu, kao i Lukanu, čitavo je more *Dalmaticum mare*, od jedne obale do druge. On bi dakle bio drugi svjedok da se Jadran počeo nazivati Dalmatičkim morem. Tako na prvi pogled. Međutim, kad smo već na tom pitanju, ne možemo a da ne potražimo nema li neakve veze između Lukana i Tacita i nije li možda ipak na ovom mjestu Tacit zavisao od Lukana. Iako se citirani izvaci odnose na različite događaje, u osnovnoj misli, kad se radi o moru, oni se gotovo podudaraju. Čak jedan i drugi spominju isti grad na Dalmatičkom moru — Ankonu u Italiji. Po našem mišljenju veza je moguća. Strogom i akribičnom Tacitu nije mogao poslužiti kao izvor jedan spjev, Lukanov ep *De bello civili*, ovijen fantazijom i pun pjesničkih sloboda. Uostalom, sadržaj epa je izvan vremenskog okvira i kome se kreću Anali: oni počinju tek smrću cara Augusta (i zovu se *ab excessu divi Augusti*). No bilo je mnogo toga što je ovu dvojicu intelektualaca tadašnjeg vremena povezivalo. To je njihovo čvrsto republikansko političko opredjeljenje, mržnja prema monarhiji i tiranskom ludovanju uopće, a posebno prema njima suvremenim carevima: Lukana prema Neronu, Tacita prema Domicijanu. Teško je i dopustiti, da republikanac Tacit nije došao u priliku da pročita od Nerona zabranjeno djelo Aneja Lukana. I, bez obzira na književnu vrijednost epa, novo ime za Jadran moglo je prijeći iz Farsalija u Anale.

Pitanje bi se moglo određenije i potanje postavljati i rješavati kad bismo imali potvrda u kasnijih rimskih autora o kontinuitetu naziva Dalmatičko more. Pojam »dalmatičko more« nije obrađen ni u kakvoj klasičkoj enciklopediji ili leksikonu, a ne spominje se ni uz pojmove »Jonsko more«, »Jadransko more« ili »Gornje more«. No valja imati na umu da se Jadran uopće veoma rijetko pojavljuje u djelima iz kasnijih stoljeća, a to je i razumljivo, jer tada značajnijih povijesnih zbivanja na tome moru nije ni bilo. S druge strane treba uočiti, da pisci kasnog Carstva i ranobizantskog perioda rado upotrebljavaju drevno nazivlje koje spada u historijsku geografiju i više nije bilo u upotrebi kad su ti pisci živjeli i djelovali. Tako i Vegecije, autor djela o vojnim pitanjima (*Epitoma rei militaris*) s prijelaza 4. u 5. st. n e., piše da je ratnoj mornarici koja je bila locirana u Jonskom moru bio na čelu prefekt ravenatske flote.²⁷ Naziv Jonsko more (ovdje dat. *Ionio mari*) već stoljećima ni je bio u upotrebi. Pojmove iz historijske geografije, a potom i historijsku toponomastiku, često donosi i Anonimni Ravenat, autor Kozmografije negdje s kraja 6. i vjero-

²⁶ Ann. III 9, 1.

²⁷ IV 32: ... *quae* (sc. *liburnae*) *Ionio mari locatae fuerant*.

jatno početka 7. st. n. e.²⁸ Tako postupaju i ranobizantski pisci. U Prokopija iz Cezareje (6. st. n. e.), npr. susreću se podjednako nazivi Jadransko more i Jonsko more, nikada Dalmatičko more ili sl.²⁹ Kontinuitet se dakle ne može utvrditi, ali se ne može ni dokazati da ga nije bilo.

Važno je ipak opaziti da se atribut »dalmatički« uz ovo more ne pojavljuje tek nakon teritorijalno-političke organizacije bizantske Dalmacije nakon sporazuma između Bizanta i Franaka poč. 9. st. Odnos more—Dalmacija vidljiv je u djelu Teofilakta Simokate iz 7. st. Izlažući djelovanje hagara i Priska navodi da je barbarin (hagan) ratovao uz Jonsko more. I on, eto, uzima davno iščezli historijsko-geografski termin. No značajno je kako on locira to more. On kaže da se uz ta mjesta zbivanja (περι τούτους τούς τόπους) nalazi zemlja Dalmacija (ἡ Δελματία χώρα).³⁰ Očito, smještaj mora je određen zemljom uz koju se ono pruža, a to nije daleko od već navedenog shvaćanja da se more naziva po zemlji uz koju se proteže.

Za naše pitanje svakako je najvažniji i najbliži izvor Konstantin Porfirogenet iz sredine 10. st. U djelu *Vita avi Basilii* spominje »more Dalmata« (Δελματῶν?).³¹ Pitanje je da li se tu okrunjeni pisac utječe starim, antičkim izvorima, ili pak (što je vrlo uvjerljivo) bilježi termin koji je u ovim stranama već bio udomaćen. Dalmati na ovom mjestu nisu samo žitelji bizantskog temata nego historijske provincije Dalmacije, one po kojoj je u ranocarsko doba i nastao naziv *Dalmaticum mare*. »More Dalmata« (Δελματῶν) i »More Dalmacijsko« (τῆς Δελματίας;) jedno je te isto more kad znamo kako su u starih pisaca često bili upotrebljavani u istom značenju i funkciji imena zemalja i imena njihovih stanovnika,

²⁸ A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia Romana*, Bern 1954., str. 155 i dr; M. Suić, *Liburnia Tarsaticensis, Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb 1970, str. 707.

²⁹ Upor. npr. Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, I, Beograd 1955: Jadransko, Bell. Goth. I 7, str. 32 d; Jonski zal. I 15, str. 33; Jadran i Jadransko more I 15 i III 40. Hist. arc. 18, str. 51. Jonski zal. Upor. i Kasiodora, *Variae*, ed. Th. Mommsen, MGH AA 12. Berolini 1894: 12, 15 (str. 372) *sinum Hadriaticum*; 12, 22 (378) *maris Ionii*, 12, 24, 3 (380) *Ionii litoris*.

³⁰ C. de Boor, *Theophylacti Simocattae historiae*, Lipsiae 1887, VII 12, str. 265 (o. god. 597).

³¹ F. Rački, *Documenta*, str. 306.

Iz Lučićeva *De Regno* osvrnuo se na to sp. Bandurije u svojim komentarima uz carevo djelo (*Animadversiones in Const. Porph. de adm. Imp.*) što ga je izdao B. G. Niebuhr, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonnae MDCCCXL, str. 35: »mare Dalmatarum (sic, ne Dalmatiae, što bi odgovaralo carevu *τον κόλπον της Δελματίας*) meminit Porphyrogenitus et in avi vita«. Potom dodaje: »Quando autem mare Illyricum seu Adriaticum Dalmatici appellationem acceperit docet Lucius 16.« V. Constantinus Porphyrogenitus, *De vita et rebus gestis avi sui Basilii Macedonis* 55 (*Patrologia Graeca* 109, 1863, col. 309: *pélagos Dalmatōn*).

npr. *Etruria* — *Etrusci*, *Ilyricum* — *Ilyrii* i dr.³² No car bilježi u drugom svom djelu, znatno važnijem za našu stariju povijest, naziv mora u kontekstu iz kojega se vidi da je ime po značenju ekvivalentno našem pojmu »Dalmatičko more«. U *De administrando imperio*, u 31. poglavlju, donosi kako hrvatske lađe, sagine i kondure, nikada nikoga ne napadaju osim ako se brane od drugih, a stavak zaključuje ovim riječima.³³ Πλὴν διὰ τῶν πλοίων ἀπέρχονται οἱ βουλόμενοι τῶν Χρωβάτων διοικεῖν ἐμπόρια, ἀπὸ κάστρον εἰς κάστρον περιερχόμενοι τὴν τε Παγανίαν καὶ τὸν κόλπον τῆς Δελματίας καὶ μέχρι Βενετίας- U prijevodu: »Tim lađama plove Hrvati koji se bave trgovinom, putujući od grada do grada po Paganiji i Dalmaciji kom moru sve do Venecije«. Valja upozoriti da je ovo (31.) poglavlje posvećeno Hrvatima i Hrvatskoj, kako stoji u njegovu naslovu: Περὶ τῶν Χρωβάτων καὶ τῆς νῦν εἰκοῦσι χώρας («O Hrvatima i o zemlji koju sada nastavaju»).³⁴ Trgovci o kojima je riječ su, po caru, Hrvati; lađe kojima plove su hrvatske, a gradovi uz more koje posjećuju su i hrvatska naselja, a ne samo stari romansko-bizantski kastroni. Oni plove uz hrvatsku obalu, sve do Venecije, a more kojim brode zove se »more Dalmacije« (κόλπος τῆς Δελματίας). Da li se tako zove samo onaj dio mora koji se pruža uz hrvatske obale? Sigurno ne, a to proizlazi i iz careva izlaganja. On počinje s Paganijom, a završava s Venecijom. Hrvatska obala, kako isti autor na drugomu mjestu navodi, sezala je do grada Albusosa (Labina), odnosno do njegovih granica.³⁵ Tadašnji Labin bio je u sastavu Istre, pa se kao takav pojavljuje u Rižanskom placitu zajedno s ostalim istarskim gradovima.³⁶ More dalmacijskog imena stere se dalje, ali hrvatska obala završava u Kvarneru, nedaleko Tarsatike. Na tom moru su dakako i otoci uže Dalmacije s romanskim gradovima (Krk, Osor, Rab) ali i mnogobrojniji hrvatski otoci i naselja uz obalu. I jedni i drugi su sada, za Petra Krešimira, pod suverenitetom hrvatskoga kralja. Ime mora, dakle, na sjeveru prelazi geografske okvire Hrvatske i Dalmacije koja mu je dala ime. Tako je bilo nesumnjivo i južno od Hrvatske. Car počinje s Paganijom, jer ga na ovom mjestu zanima samo Hrvatska. No nema razloga sumnjati da se isti naziv nije protezao i prema jugoistoku, duž obale nekadašnje provincije Dalmacije, uključivši, naravno, i bivšu Prevalitanu. Ukratko, Konstantinovo »Dalmacijsko more« svojim se prostranstvom u glavnim crtama poklapa s morem što su ga i rimski i stariji bizantski pisci zvali Adrijatičkim. Sigurno je da situacija na

³² Primjere v. u M. Suić, *Ilyrii proprie dicti*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH II, 1976., str. 184.

³³ Gy. Moravcsik, Constantine Porphyrogenitus *De administrando Imperio*, Washington 1967, c. 31, str. 15.

³⁴ Gy. Moravcsik, sp. dj., str. 146.

³⁵ Gy. Moravcsik, sp. dj., str. 144.

³⁶ O pomicanju granica Istre na račun Liburnije upor. A. Degrossi, *Il confine nordo-orientale dell'Italia Romana*, Ber 1954, str. 101. d. Za pripadnost Labina Istri poč. 9. st. upor. P. Kandler, *Cod. dipl. istr. god. 804*.

tom moru nije bila ista u Konstantinovo vrijeme i u doba kad Petar Krešimir izdaje spomenutu darovnicu. Prošlo je otada preko sto godina. Promijenila se i pomorska snaga Hrvatske i, kako se zna, politička situacija, s obzirom na državno-pravni položaj Dalmacije u sklopu kraljevstva kojim vlada Krešimir. Važno je opaziti kakvo poimanje ima car o Dalmaciji sredinom 10. st. Njegova Dalmacija, barem što se tiče mora li otoka na njemu, obuhvaća jednako otoke s romanskim gradovima Krkom (ἡ Βέκλα), Osorom (τὰ Ὀψαρα), Rabom (ἡ Ἄρβη), te Vrgatom³⁷ (τὸ Λουμβρικᾶτον), kao i mnoge druge gdje tih centara nije bilo. Ovi su po njemu ἐρημόκαστρα tj. ne nenaseljeni nego oni na kojima nema romanskih gradova. Neke od njih nabraja, ali kaže da ih ima još mnogo više kojima se ne zna ime. Prema tome i u ovom poglavlju, posvećenu Dalmaciji (Περὶ Δελματίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρακειμένων ἐθνῶν). — »O Dalmaciji i o narodima koji tu nastavaju«, uspostavlja se logički odnos Dalmacije prema moru, od Beñeventa do Venecije, kako Porfirogenet na istom mjestu navodi.³⁸ Tu je pojam Dalmacije uzet u širem smislu riječi i ne označava samo bizantsku temu, pa tako u tu Dalmaciju ulaze brojni otoci i naselja koji su bili izvan temata. Uz tu širu Dalmaciju pruža se već tada ono Dalmatičko more, kao i sada za Krešimirove vladavine. Prema tome u osnovi stoji Gunjačina tvrdnja da u Krešimirovoj darovnici more nosi ime *Dalmaticum* jednostavno zbog toga što se ono tada tako zvalo.³⁹ A to opet znači da se u biti ne bi ništa promijenilo da je kralj upotrijebio i kakav drugi, stariji naziv, da je npr. kazao *in nostro Adriatico mari*, kad znamo da su Jadransko i Dalmatičko more jedno te isto.

Kad je tako, onda i posvojni pridjev (zamjenica) »naše« u sintagmi *nostrum Dalmaticum mare* stječe određeno i jasno značenje. To more (Jadransko, sada Dalmatičko) nije bilo i nije moglo biti marenostrum hrvatsko-dalmatinske države i njezina vladara. Takvo shvaćanje, ma i podsvijesno izraženo, može izazvati nečiju istančanu osjetljivost i reakciju. To je istina. No istina je i to da je pridjev *nostrum* ovdje posve na mjestu, da on nije samo majestetički plural kojim se vladar služi. On nedvojbeno pokazuje da je autor isprave htio jasno kazati da je to more kraljevo, na isti način kao i otok što ga poklanja (*nostram propriam insulam... Mauni*). Naravno, za more nije mogao kazati da je njegovo vlastito (*proprium*). On tu govori kao suveren: kraljevstvo je jedno, jedan kralj njime vlada, a ono se, kako isti kralj kaže, proteglo po kopnu i po moru (*terra marique*). Pa kao što kopneni dio svoje države,

³⁷ Već sam upozorio na poseban položaj Vrgade u krugu ostalih dalm. gradova (Radovi Zavoda za pov. znanosti JAZU Zadar 27 - 28. 1981, str. 8. Nema je u katalogu rom. kastrona u 29. pogl. (Gy. Moravcsik, str. 134—138) ni u nizu gradova koje do carevih vremena nastavaju Romani. Usp. i bilj. 47. uz ovaj rad.

³⁸ Gy. Moravcsik, sp. dj., str. 138.

³⁹ S. Gunjača, sp. dj., str. 435.

Hrvatske i Dalmacije, smatra svojim, tako isto smatra svojim i more i sve ono što je na njemu. A to, dakako, nije čitavo more nego samo onaj njegov dio koji se nalazi u Krešimirovu kraljevstvu. I mi danas možemo s pravom kazati »naš Jadran«, kao što to s istim pravom mogu kazati i Talijani. Jer ono nije ni naš ni njihov marenostrum. Rekli smo, Jadran je samo dva puta u davnini bio de fakto marenostrum: najprije ilirski, a zatim rimski. No bilo je perioda kad su pojedine sile na Jadranu držale u vlasti određene njegove dijelove. Prema svjedočanstvima što ih donosi stara grčka literarna tradicija, već u 6. st. prije n. e. krajnji (sjeverni) zaljev Jadrana držali su Etrušćani iz Adrije,⁴⁰ po kojoj je more dobilo ime. Otada datiraju i prva ograničenja gusarstva naših prastanovnika, posebno Histra i Liburna, za koje Livijev epitomator Flor kaže da su bili na zlu glasu zbog svojih razbojstava na moru (*latrociniiis maritimis infames*).⁴¹ Od 4. st. prije n. e. grčka Issa polako širi sferu svojih utjecaja na obližnji arhipelag, a stoljeće nakon toga i na susjedno kopno, u Tragurij (Trogir) i u Epetij (Stobreč). U 1. st. prije n. e. već su Issejci i u Saloni. Čitav Manijski zaljev, Μάνιος κόλπος, s otocima Visom, Bračom, Hvarom, Šoltom i Korčulom do susjednog kopna bio je u njezinoj domeni, sve do Cezarovih vremena sredinom 1. st. prije n. e., kada su taj njezin dominij ugrozili rimsko-italski elementi koje je Cezar smjestio u istaknutije gradove uz more.⁴² Do tada je Manijski kolpos (zaljev, more) bio de fakto issejski kolpos. Na južnom Jadranu i u području Otranta u zadnjim decenijama 3. st. prije n. e. neospornu su dominaciju imali Ardijejci, koji su se znali zalijetati i do Italije (po Pliniju *populatores quondam Italiae*),⁴³ čime su ugrožavali i grčke i rimske trgovce i moreplovce, njihovu trgovinu s Istokom, zbog čega je i došlo do prvog ilirskog rata između Teute i Rimljana, zaštitnika grčkih gradova na Jadranu i u Jonskom moru. Parcijalne dominacije ili kontrole postojale su na Jadranu nesumnjivo i u Krešimirovo vrijeme. Tada su na jugu Normani, izraziti talasokrati, a Venecija se, uz Hrvate, već afirmirala kao pomorska sila koja kontrolira dio sjevernog Jadrana, s višekrat izloženom tendencijom k dominaciji nad čitavim morem. To ipak nikada nije postigla. Kako je već Lucius dobro opazio,⁴⁴ *culphus Veneticus* se, ni kad je bio najprostraniji, ni izdaleka nije izjednačio s prostranstvom Adrijatičkog, odnosno Dalmatičkog mora. Promatrajući kroz stoljeća sudbinu Jadrana moglo bi se reći da se povijest na neki način »ponavlja«, pa se mogu utvrditi i neke osnovne historijske determinante kad se radi o problemu jadranskih dominacija.

⁴⁰ O tome L. Braccesi, sp. dj., str. 135. d.

⁴¹ I 21, izd. C. Helm, Lipsiae 1872. — Liv. X 2, 4.

⁴² M. Suić, Marginalije uz issejsko poslanstvo Cezaru, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXVIII 1973, str. 181. d.

⁴³ Plin. N. h. III 21.

⁴⁴ I. Lucius, sp. dj., IV 11, str. 193. s. — naslov poglavlja: »De differentia inter Mare Adriaticum et Culphum Veneticum«.

Ovih nekoliko povijesnih stvarnosti bilo je potrebno ovdje iznijeti da bi se jasno vidjelo kuda smjeramo kad pokušavamo utvrditi vrijednost, važnost, sadržaj i značenje čitava izričaja iz Krešimirove povelje *nostrum Dalmaticum mare*. Taj je naziv, vidjeli smo, od svoje pojave u povijesnim izvorima bio ekvivalent za prethodne nazive mora: Jonsko, Adrijiatičko, Gornje more i a posteriori načinjeno Iliričko more. Za određeni dio tog mora, s tadašnjim nazivom Dalmatičko more, za onaj koji se nalazio u okviru njegova kraljevstva, ili kako bismo danas rekli za svoje »teritorijalno more« odnosno »akvatorij«, kralj je mogao posve opravdano i s punim pravom reći u ovoj svečanoj prilici da je njegovo.⁴⁵ Tumačiti ono *nostrum* kao da more pripada narodu nad kojim Krešimir vlada (Hrvatima), da *nostrum* pokazuje da je (u svijesti kralja i sastavljača darovnice) Dalmatičko more — more Hrvata, zaista znači antihistorijski razmišljati,⁴⁶ upravo kao i zastupati analogne interpretacije koje polaze sa suprotnih stanovišta, oslanjajući se na tadašnju kulturno-političku (a potom i etničku) strukturu Krešimirove države (regnum Croatiae et Dalmatiae), po kojima se Dalmatičko more u darovnici pojavljuje kao odraz Krešimirova suvereniteta nad bizantskom Dalmacijom. Ponavljamo, ono *nostrum* uz ime mora nije samo *plurale maiestatis*. Ovdje ono ima i posesivno značenje u, rekli bismo, državno-pravnom smislu. *Nostra propria insula*, pak, u imovinskopravnom smislu, jer je otok Maun zaista bio kraljevo vlasništvo.⁴⁷ No kada Krešimir govori

⁴⁵ Naravno, u smislu suvereniteta: njegova je zemlja (teritorija države), njegov je narod (podanici bez obzira na etničku pripadnost), pa je njegovo i more.

⁴⁶ V. Novak, sp. dj., str. 431: »Ovo NOSTRUM ovde kazuje da ono znači da je to ostrvo položeno u dalmatinskom, našem, tj. moru Hrvata«... »Čije NOSTRUM nego naroda nad kojim je Krešimir vladao, nad Hrvatima, kao i nekadašnjim vizantijskim gradovima uz obalu Jadrana«.

⁴⁷ Radi se o autentičnosti isprave, s jedne, i o vlasti nad dalmatinskim otocima, s druge strane. V. Novak (str. 438, bilj. 136) citira mene kao onoga koji sumnja u autentičnost. S obzirom na tadašnje stanje istraživanja, ja sam upozorio (Enc. Jug. VI, str. 406) na mogućnost neautentičnosti. Ne citira moj drugi prilog u Enc. Jug. VIII, 1971, str. 567, s. v. Zadar, gdje takve sumnje nema. Kao istaknuti medievalist on je 1969. god. morao znati tko zastupa neautentičnost ove i nekih drugih isprava: N. Klaić je o tome već bila napisala nekoliko radova, posebno u Hist. zborniku VIII, 1965, i dalje, a onda određenje u Zadar - zbornik, 1964, str. 141. d. U svom opsežnom aparatu uz analizu darovnice citira moju usputnu napomenu, a prešućuje radove na koje se morao osvrnuti. Za osnovno pitanje ovog našeg priloga u kome se razmatra problem Dalmatičkog mora problem autentičnosti nije odsudan. Pitanje je, naprotiv, da li je P. Krešimir mogao kazati za otok Maun da je to njegova *propria insula*. Po N. Klaić nije mogao, i to bi bio argument više da je dokument naknadno nastao. Ona kaže: »Osnovna tvrdnja isprave, tj. tobožnja dotadašnja pripadnost Mauna hrvatskim vladarima, netačna je jer su svi otoci, izuzevši možda one pred Šibenikom ili Biogradom, pripadali bizanskoj Dalmaciji«. Da li je baš tako? Kategorički to možemo tvrditi samo za dva otoka: za Šoltu i Ugljan, a to s razloga što su oni bili dio rimskog limitiranog agera, što se jasno vidi na temelju ostataka centurijacije. To znači da su ti dijelovi publičkog agera bili adsignirani odgovarajućim municipalitetima (koloniji Saloni

o svojoj osobi on će u istoj ispravi nekoliko puta upotrijebiti posesivnu zamjenicu u singularu: *meus*, *-a*, *-um*. Govoreći o svom ocu kaže *patrisque mei regis Stefani*, o otkupljenju svoje duše *pro*

i koloniji Jaderu), da su bili katastarski obrađeni i da se o njima vodila trajna evidencija. Ako je moglo doći do redukcije agera ove kategorije na kopnu nakon doseljenja Hrvata (a vidjeli smo da se u Saloni to i dogodilo), na otocima do toga nije moglo doći i tu je kontinuitet ostao neprekinut. No to ne mora vrijediti i za one dijelove municipalnih zajednica gdje su postojale zajednice nižeg ranga (*pagi*, *vici*, *villae*) kojih su uže teritorije došle pod kompetenciju nekog municipaliteta ne adsignacijom nego adtribucijom. Adsignirano se područje ne može otuđiti ni izdvojiti od municipaliteta koji ga je dobio; zajednice nižeg ranga, adtribuirane sa svojom teritorijom nekom municipiju mogu, bilo da same prerastu u municipij, bilo da budu adtribuirane nekom drugom municipalitetu. Nema razloga sumnjati da tako nije ostalo sve do u srednji vijek. Isto tako će biti ispravno mišljenje da o bizantskim posjedima i teritorijama možemo govoriti samo kao o teritorijama pojedinih preživjelih romanskih gradova pod bizantskim suverenitetom. Za sjevernodalmatinske otoke s gradovima (Krk, Osor, Rab), to je lako prihvatiti. Što je bilo s ona tri grada na kopnu: Splitom, Trogirom i Zadrom? Da im je Bizant vratio (zapravo mogao vratiti) sve teritorije na kojima se protezala njihova jurisdikcija (kako Toma arciđakon pogrešno donosi za Split), Hrvatska jedva da bi imala izlaz na more. Hrvatska je, po Konst. Porf., imala tri župe uz obalu, od kojih jedna po tome nosi ime (Paratalassia). Uz obalu su, uz romanske kastrone, već u carevo doba postojala i hrvatska naselja, koja car također naziva kastrum (jer drugog izraza nema). Carevi trgovci (koje i N. Klaić spominje), nisu išli samo od jednoga do drugog romanskog kastrona; zameci Biograda, Šibenika i dr. (da o Ninu i ne govorimo) postojali su sigurno u 10. st. Očito je nemoguće dopustiti da je obala gotovo na čitavu potezu hrvatska, a otočići uz nju da su u drugoj državi. Da li je to razlog zbog kojih su otoci pred Šibenikom i Biogradom »možda« bili hrvatski? S jednom pak iznimkom: Vrgada je ostala u posjedu Bizanta sve dok ovaj nije posve digao ruke od Dalmacije. *To Loumbrikáton* je bio *kástron*, kako car donosi, ali samo lat. *castrum*, ne i municipij; on nije nasljednik nekog municipaliteta iz antike kao Raousij (Epidaur) i Aspalathos (Salona). Bedemi male tvrđave potječu zacijelo iz vremena nakon Justinijanove rekonkviste. Tu je bila, kao i na drugim mjestima, smještena izvidnica i posada za osiguranje morskih putova. Vrgada, za razliku od ostalih romanskih gradova, ne plaća hrv. vladaru nikakav tribut (v. i bilj. 37). Što je pak bilo s o. Pagom? Njegovo središte je u antici bio *oppidum Cissa*. Municipij nije bio. U srednjem vijeku tu izrasta *castrum Kesse*, nazvan poslije i *Kessa veterana* (roman. »stara«). Otok Pag prati stoljetna historijska dihotomija: sjeverni dio bio je jače romaniziran, te je lat. rom. toponomastika bogatija, a mnogo bogatiji su i arheol. ostaci iz antike i starokršćanskog perioda. Ekonomska osnova je tu već u antici bila zemljoradnja, uz stočarstvo. U doba kad Konst. Porf. piše svoje djelo otok je spadao među njegove *eremókastra* (bez rom. grada municipija, ali sigurno nije spadao među *aiiketa* (nenaseljene), kako pokazuju noviji arheol. ostaci. Južni dio bio je pretežno stočarski; tu je hrvatski element rano prodro, svakako prije 10. st. Tu je iz antike preživjelo jedno naselje koje je izgubilo vlastito ime i kao naziv zadržalo opći apelativ *Pagus* (upravo kao Cavtat — »grad« za Epidaur). U simbiozi s Romanima Hrvati su napravili svoj kalk (»prijevod«) starom slav. riječi »vasa«. Kad se u ranom srednjem vijeku (negdje u 11. st.) pokazalo potrebnim da središte bude utvrđeno, *Pagus* (Pag) se smjestio na jednom uzvišenju, na mjestu današnjeg Starigrada, odakle se u 15. st. preselio u današnji Pag. Hrvatska »vasa« postala je tada »Stara vasa«, upravo kao što je Pag postao Starigrad kad se preselio na sadašnji položaj. U tami pisanih izvora toponomastika i arheologija mnogo nam mogu pomoći. Poznate su iz pisanih izvora teške borbe što ih je Pag

remedio anime mee (poznata formula iz testamenata), o svojim precima *meorum predecessorum*, uz *antecessorum nostrorum*.⁴⁸

Nadamo se da smo se ovim skromnim prilogom zaista vratili »bistrim izvorima«. Sve ono što se udaljuje od njih u mnogim napisima objavljenima u povodu proslave Krešimirove povelje pokazuje dokle se može zalutati kad se znanstvene rasprave vode *et ira et studio*.

vodio sa Zadrom u procesu traženja autonomije i stvaranja vlastite komune. Što je dakle južni dio Paga bio u vrijeme P. Krešimira? Nesumnjivo jedna seoska općinska zajednica sa središtem u tadašnjem selu Pagu. Pripadnici te općine, pretežno stočari, manje zemljoradnici, imali su svoju konstituciju koja je odgovarala razini njihove društveno-ekonomske situacije. Institucije njihova običajnog prava sačuvala su se stoljećima, i tada kad se razvila ekstenzivna proizvodnja soli, kad Pažani stoje na pragu stjecanja svoje komunalne autonomije. Neće biti samo posljedica zlobe i pristranosti Zadrana kad još u 14. st. navode da su pravne odredbe Pažana »protivne Bogu i svakoj dobroj pravdi, užasne, nepravedne, u suprotnosti s božjom i ljudskom pravednošću, a da je Pag mjesto krađe, otimačine i pljačke, jazbina lupeža«. Razumljivo je da je bilo teško kodificirati i svesti u odredbe gradskog statuta institucije naslijeđene iz rodovskog uređenja jedne stočarske zajednice. Tu su se sukobila dva prava: domaće (ono što su Rimljani nazivali *ius gentium*) i gradsko, naslijeđeno dobrim dijelom iz antike (rimsko *ius civile*). Uzalud je ilirska Teuta dokazivala rimskim poslanicima da je kod njih pljačka na moru *nómos* (zakon); za Rimljane je tada to bilo *latrocinium* (lupeština). Toj općini je, već zbog smještaja, pripadao i Maun, koji i nije drugo do li oveći pašnjak. Čiji je dakle bio južni dio Paga? Zavisi od toga čiji je bio u antici. Sve pokazuje da je bio adtribucijom sveden pod kompetencije municipaliteta sa središtem u Ninu (Aenona); grad je stekao konstituciju i civitet nekako u isto vrijeme kada i Zadar (*Iader*) i Rab (*Arva*), tj. za Augusta. Rušenjem Nina i prekidom kontinuiteta, ovaj dio otoka dijelio je istu sudbinu kao i Nin: postao je hrvatski teritorij. Zadar nije nasrtao na Pag revindicirajući svoja »historijska prava« nego pravom jačega. Sjeverni dio otoka (Pag je dugačak preko 60 km) vjerojatno je bio adtribuiran Rabu. A onda, na kraju, kakav je to otok Pag kad ga od kopna dijeli razmak preko kojega se može dobaciti kamen? U stvari on je dio kopna i zajedno s njim je dijelio sudbinu u vrijeme kad su se razgraničavali Franci s Bizantom. Krešimir je, dakle, s punim pravom mogao kazati za Maun da je njegova *propria insula*.

⁴⁸ Uspor. tekst isprave u sp. dj. F. Račkoga i V. Novaka. Pored gore navedenih izraza susreću se i: *avi mei* (Rački 72, Novak 417); *michi concessa gubernacula* (ne *nobis c. g.*); sing. *inueni* i *cepi* (R. 73, N. 418) ne *inuenimus* i *cepimus*. V. Novak je otupio oštricu svoje argumentacije i tvrdnjom da isprava samo tu, uz *Dalmaticum mare*, upotrebljava posvojnu zamjenicu u pluralu: *nostrum*. A. S. Gunjača ih je u ovoj istoj ispravi našao dvadesetak (sp. dj., str. 434).

DALMATICUM MARE

Riassunto

Nel 1969. fu sollemnemente ricordato il novecentesimo anniversario del documentato nel quale il re Croato Pietro Krešimir regala l'isola Maun al monasterio di S. Grisogono a Zara. Qui il re dice che dona sua propria isola che giace *in nostro Dalmatico mari*. In tale occasione sono sorte diverse speculazioni sul verbo valore storico e semantico del nome di mare, sono nati dubbi e malintesi, provocati dai diversi atteggiamenti e punti di partenza dei singoli autori: perchè Dalmatico, che significa, a chi appartiene, perchè *nostrum* ecc. Questo contributo prende in esame, a scorta delle fonti storiche, i nomi antichi del mare: *Ilyricum, Ionium, Adriaticum, Superum*, e, a parte, *Dalmaticum*, partendo dalle prime menzioni presso Lucano e Tacito sino agli autori bizantini T. Simocata e Constantino Porfirogenito. L'analisi delle fonti storiche dimostra chiaramente che il mare ha preso nome dal nome della provincia Romana *Dalmatia* già verso la metà del I. sec. d. C., e tale significato ha conservato sino al medio evo e più tardi: lo menzionano p. e. Tommaso arcidiacono di Spalato nel 13. sec., poi scrittore della storia geografica d'Italia F. Cluverio e nostro G. Lucio nel 17. sec. Non si può però dimostrare una continuità ininterrotta attraverso tutta la antichità fino ai tempi bizantini data la mancanza delle testimonianze. Si può dimostrare, che anche nel documento del re Croato *mare Dalmaticum* non si è solamente il mare »territoriale« del regno *Croatiae et Dalmatiae*, ma l'Adriatico tutto intero.

Questo diviene evidente da un passo di Const. Porfirogenito, la dove parla dei commercianti croati che viaggiano lungo la costa del mare Dalmatico, da un luogo all'altro, fino alla Venezia. Ovviamente, il mare Dalmatico copre uno spazio di molto più ampio da quello che apparteneva al re, perchè si sa che la Croazia di quei tempi finisce con i confini della città di Albona. Lo stesso vale per il tratto a sud della Paganja croata e della Prevalitana antica (Dalmazia superiore). Nel documento citato il re adopera tre categorie dell'aggettivo possessivo: *nostrum* (per Dalmatico mare), *nostram propriam* (per l'isola che regala) e *meus* quando parla di cose che lo riguardano personalmente (*patris mei, anime mee, meorum predecessorum*). Nel secondo e terzo caso il significato è chiaro: »nostra propria insula« definisce la proprietà effettiva, perchè l'isola faceva parte del territorio regale. »Meus« dimostra un rapporto intimo del re, non ufficiale. E »nostrum mare«? Certamente non

si intende dire che il mare Dalmatico (cioè l'Adriatico) era un *marenostrium* del re croato. Dominio totale sul mare Adriatico ha esistito solo due volte nella sua storia millennaria: nella protostoria si ha una talassocrazia illirica, nell'antichità romana. E poi mai più. C'erano al contrario dominazioni parziali, nell'epoca preromana (Adria Etrusca, Issa Greca nel *Sinus Manius* fino ai tempi di Cesare, Ardiei nel basso Adriatico), come nel medio evo e poi. Nei tempi del regno di P. Krešimir Venezia già controlla una parte dell'Adriatico ed esprime tendenze verso un dominio marittimo (benchè il *Culphus Veneticus* mai ottenne un'espansione su tutto l'areale adriatico), a sud prevalgono i Normanni, ed altri. Il re croato chiama il mare *nostrum* non come sovrano della Dalmazia già bizantina colla quale il nome del mare non ha nessun rapporto, ma come re di un regno che comprende la Croazia e la Dalmazia. Per lui »nostrum« è quella parte del mare Dalmatico che si trova entro i confini del suo regno il quale si estende, come sta scritto nello stesso documento, *terra marique*, nel quale per le città ed abitanti sulla costa e sulle isole vivevano croati (in maggioranza) e romani (nelle tre città costiere e tre isolane). Quel »nostrum« non si può dunque spiegare solamente come un *plurale maiestatis*, esso ha pure un significato possessivo. Ogni interpretazione che vorrebbe vedere nel sintagma *nostrum Dalmaticum mare* un valore di carattere politico-culturale o etnico, oppure una scissione fra quello che è »croato« da quello che è »dalmatico« (compreso il mare stesso) in seno d'un unico regno con un re a capo, in anticipo è destinata a fallire.